

було чисте, як яйце», «роди, боже, коноплі білі, як яйце», «щоб льон був чистий, блискучий, гарний, тонкий прясти» [1, с. 67]. Також можна навести приклад магічних дій при відбілюванні полотна давнім звичаєм кликати білу собаку: «На, на, білку, щоб у мене полотно було біле». Однак наприкінці XIX ст. він зберігався в основному у формі різноманітних вербальних формул: «Ну, вибілюйсь полотно, щоб було таким білим, як біла собака» або «Цу-цу, білий» [1, с. 115].

Водночас деривати («біла стіна», «білі очі», «забілювати», «біла сорочка», «біле полотно», «біла хустка») через комплекс «Білий світ» позначають лімінальний стан у світоглядних сакральних уявленнях українців. «Білий світ» у сакральних уявленнях українського народу репрезентувався як символ потойбіччя, світом мертвих та духів предків. У звичайній практиці архаїчних культур існувало табу – «щоб заслужити благословення предків, община мала жити в гармонії; визначали білі знаки на деревах, білі відмітини на тілі жертвувача. ... Почитали альбіносів як живих носіїв білизни духів предків» [10, с. 63]. В міфологічних уявленнях традиційно білий колір пов'язувався із проявом духів предків (С. Килимник, Н. Серов), у даному контексті з минулим часовим виміром. Колористична константа білого, завдяки йому включенню в ритуал обряду смерті «розрізняється у сприйнятті слов'ян. У південних слов'ян це частіше за все жовтий колір (і відповідно при порушенні заборони народиться жовта дитина), тоді як у східних – білий (смертельно білий), блідий, синюшний. Так, білоруси вірять, що дитина буде «белая як смерць» (Радзіны: 114), українці згадують про «смертельно блідий колір обличчя» (Українці: 309)... Жовтий, блідий, білий колір смерті нейтралізується червоним (красним) чи яскравим, фарбованим (крашеним)» [8, с. 58].

В наукових дослідженнях Н. Злидневої, яка окреслює специфіку цього колоративу, поле уявлень щодо білого кольору співвідноситься з символікою смерті [7, с. 426], яке маркується колористичною опозицією біле/чорне та біле/червоне. Зокрема, дослідниця відзначає, що «від раннього символізму до пізнього спостерігається динаміка: опозиція біле/чорне поступово витісняється опозицією біле/червоне. Хоча обидві опозиції належать архаїчній традиції, можна припустити, що остання відсилає нас до більш глибинної низки міфологічних уявлень. Вони часто пов'язані з апокаліптичною символікою. При цьому відбувається контамінація солярних символів: так, сонце виступає і як червоний дракон

(Сологуб) чи змії (В. Іванов), і як світ (пор. ідіому «білий світ»), тобто одночасно і в демонічно-деструктивному, так і в позитивному значенні» [7, с. 427]. Репрезентуючи апокаліптичну символіку, білий колір супроводжує універсальні комплекси уявлень у процесі культурного розвою спільноти. Семіотичні ознаки колоративу стають базисним знаковим компонентом у розмежуванні життєдайного простору та потойбіччя, зокрема С. Толстая в обрядово-ритуальному контексті визначає «несумісність кольорового та білого: «Хто білить суворі полотна під час цвітіння ржи, у того на ниві ржаний волос буде білий (пустий)» (укр. полт.) [Зеленин 3: 1098]. Разом з тим білий в оцінювальному значенні може ставати синонімом червоного, пор. рос. арханг. білий «здоровий, сильний, кров з молоком»» [11, с. 123].

Таким чином, вихідне положення концепту «Білий світ» дозволяє йому повноцінно розкриватися у межах своєрідного соціокультурного простору, пронизуючи майже усі сфери буття української спільноти. Аксиологічна еволюція концепту «Білий світ» підтверджує, що розвиток світоглядних уявлень українського народу відбувався в контексті європейської цивілізації.

1. Боряк О. Ткацтво в обрядах та віруваннях українців (сер. XIX – поч. XX ст.) / Олена Боряк. – К.: «Українська книга», 1997. – 191 с. 2. Боряк О. Україна: етнокультурна мозаїка / Олена Боряк. – К.: Либідь, 2006. – 326 с. 3. Василевич А. П. Этимология цветоименований как зеркало национально-культурного сознания / А. П. Василевич / Наименование цвета в индоевропейских языках. Системный и исторический анализ / Отв. ред. А. П. Василевич. – М.: Комкнига, 2007. – 320 с. 4. Весілля в Котузові, Підгасцкім повіті (біля Тернополя). Описан. В. Навроцьким // Правда. – 8 Жовтня. – Ч. 37. – Р. III. – Львів. – 1869. 5. Войтович В. Українська міфологія / Гол. редактор С. Головок / В. Войтович. – К.: «Либідь», 2002. – 662 с. 6. Воропаєва Т. С. Українська спільнота крізь призму культурно-світоглядних трансформацій / Тетяна Сергіївна Воропаєва // Українознавчий альманах. Вип. 5. – К., 2011. – С. 194–199. 7. Злиднева Н. В. Белый цвет в русской культуре XX века / Н. В. Злиднева / Признаковое пространство культуры. – М.: «Индрик», 2002. – С. 427. 8. Седакова И. А. Цветобозначения и их место в символической славянских родин / И. А. Седакова // Кодови словенских культура. – Београд, 2001. – № 6. – 57–65. 9. Славянские древности: этнолингвистический словарь под ред. Н. И. Толстого. – М.: «Международные отношения», 1995. – Т. 1: А-Г. 10. Тернер В. У. Проблема цветовой классификации в примитивных культурах (на материалах ритуала ндембу) / В. У. Тернер / Семіотика и искусствоведение. – М.: Мир, 1972. – 364 с. – С. 56. 11. Толстая С. М. Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе / С. М. Толстая. – М.: «Индрик», 2008. – 528 с. 12. Ульяновська С. Похоронний цикл від моменту смерті до поховання / С. Ульяновська / Українці: Історико-етнографічна монографія у двох книгах. Книга 2. – Олішне: Українське народознавство, 1999. – 544 с. 13. Чубинський П. Мудрість віків / Павло Чубинський. – К.: «Мистецтво», 1995. – Кн. 1. – 221 с.

Інна Лавренчук

Маєткові комплекси України: особливості формування та розвитку

У статті розглядаються й аналізуються особливості та специфіка формування однієї з форм українського садово-паркового мистецтва – маєткових комплексів. Хронологічні межі дослідження охоплюють період XV–XIX ст. Робота містить відомості про творців та власників маєтків, завдяки яким до національної мистецької спадщини влились найкращі елементи традицій західних мистецтв. Автор переконана, що зарубіжні й вітчизняні вчені, державні діячі, митці, промисловці та інші особи сприяли становленню та розвитку певних життєво значущих людських цінностей, які й отримали втілення у маєткових комплексах.

Peculiarities and characteristic features of the Ukrainian Country Estates as one of the forms of park and garden design are reviewed and analyzed in the article. Chronological frames of the investigation include the period of the 15–19th centuries. This publication gives some facts about creators and owners of the Estates, thanks to whom the national art heritage received the best traditional elements of the Western art. The author is sure, that foreign and native scientists, statesmen, artists, manufactures and other persons supported establishing and development of some important human values, which were implemented in their Estates.

Період XV–XIX ст. характеризується швидким розвитком в садово-парковому мистецтві України маєткових комплексів. За даними, які наводять різні дослідники (наприклад, Ф. Горностаєв, І. Родічкін, О. Михайлишин), в цей період

вже існували маєтки багатих та знаних князівських родин, зокрема: Острозьких, Заславських, Збараських, Сангушків, Жевуських, Собеських, Вишневецьких. Усі вони володіли значними площами українських земель, на яких створювали

свої родові осередки. Хоча мережа замкових комплексів сформувалась ще в Княжу добу, часом вони перебудовувалися на маєткові комплекси. Так, родині Вишневецьких належали: Вишневецький замок (нині смт. Вишнівець, Збаразький р-н, Тернопільська обл.) та Білокриницький замок в с. Білокриниця Кременецького р-ну Тернопільської обл.; родині Собеських – Золочівський замок в м. Золочів Львівської обл.; родині Жевуцьких – Підгорецький замок у с. Підгірці Бродівського р-ну Львівської обл. та маєток в смт. Розділ Львівської обл.; родині Сангушків – Любартівський замок в м. Луцьку та маєток в м. Боремель Волинської обл.; родині Заславських – маєток в м. Ізяслав Хмельницької обл. А іноді для створення маєткових комплексів власники використовували території, на яких раніше функціонували монастирські комплекси. Наприклад, маєток князя С. Понятовського в м. Корсунь-Шевченківський був створений на місці жіночого монастиря.

Термін «маєток» у тлумачному словнику трактується як «земельне володіння поміщика, найчастіше із садибою та будинком» [1, с. 673]. Перш за все, звернемо увагу на те, як багато в українській мові синонімів цього слова: «госпо́да», «обі́ястя», «оса́д», «селитьба». Припускаємо, що етимологічно слово «маєток» походить від слів «маю», «майно», «моє», це слово відображає щось надзвичайно особисте, унікальне, неповторне. Спробуємо визначити цю головну ідею українського маєтку, розглянувши його у різних аспектах.

Отже, насамперед, визначимо звичайний набір елементів, які складали маєткові комплекси. Очевидно, що цей набір визначався господарськими та культурними спрямуваннями власників маєтків та їхніми матеріальними можливостями. Але в кожному із маєткових комплексів був набір обов'язкових елементів. Це, перш за все, панський будинок або палац, службові й господарські будівлі, церква (коштьол) або каплиця, парк в який входили альтанки для відпочинку, водяні поверхні. Якщо зважити на те, що основними елементами у складі маєткового комплексу були архітектурні, то подальший аналіз спрямуємо на дослідженні зодчих, які брали участь у створенні цих комплексів.

У нашому дослідженні було розглянуто п'ятдесят дев'ять найбільш відомих об'єктів садово-паркового мистецтва з різних областей країни. Важливо враховувати, що майже в усіх маєткових комплексах часів XV–XIX ст. відбувалась неодноразова перебудова, яка, очевидно, була наслідком зміни власника. Аналіз об'єктів садово-паркового мистецтва дозволив виявити сім груп митців, переважно архітекторів, яких ми розділили відповідно до їхньої національної ідентичності: італійці, французи, англійці, німці, поляки, росіяни, українці. Відтак, зупинимось докладніше на характеристиці кожної з перелічених груп митців (в дужках вказані прізвища власників):

італійці:

Антоніо Рінальді (1710–1794): м. Батурич, Чернігівська обл. (К. Розумовський); Павло Римлянин (?–1618): с. Підгірці, Бродівський р-н, Львівська обл. (С. Конєцпольський); Андреа дель Аква: с. Підгірці, Бродівський р-н, Львівська обл. (С. Конєцпольський); Чарльз Камерон (1730–1812): м. Батурич, Чернігівська обл. (К. Розумовський); Джакомо Кваренгі (1744–1817): м. Батурич, Чернігівська обл. (К. Розумовський); с. Ляличі, Чернігівська обл. (П. В. Завадовський); с. Стольне, Менський р-н, Чернігівська обл. (О. А. Безбородько); смт. Хотінь, Сумська обл. (М. Камбурлей); П'єр Ріко де Торреджелі: м. Червоноград, Львівська обл. (Потоцькі);

Паоло Антоніо Доменіко Фонтана (1696–1765): м. Ізяслав, Хмельницька обл. (Сангушки); Франс Карлович Боффо (1780–1867): м. Алупка, Крим (М. С. Воронцов); м. Одеса: (М. С. Воронцов), (О. С. Потоцька); Домінік Ботані: м. Біла Церква «Олександрія», Київська обл. (О. Браницька).

французи:

Валлен-Деламот Жан-Батист (1729–1800): м. Почепи, Брянська обл. (К. Розумовський); інженер Гійом Левассер де Боплан (1600–1673): с. Підгірці, Бродівський район, Львівська обл. (С. Конєцпольський); Я. Бланже Депрес: смт. Вишнівець, Збаразький р-н, Тернопільська обл. (Вишневецькі-Мнішики); садівник Карл Данилович Шлінглоф: с. Тростянець, Ічнянський р-н, Чернігівська обл. (І. Скоропадський); Мюффо: м. Біла Церква «Олександрія», Київська обл. (О. Браницька).

англійці:

Діонісій Міклер (1762–1853): смт. Вишнівець, Збаразький р-н, Тернопільська обл. (Вишневецькі-Мнішики); м. Полонне, Хмельницька обл. (С. Карвіцький); с. Самчики, Старокостянтинівський р-н, Хмельницька обл. (І. Угрімов); м. Коростишів, Житомирська обл. (Густав Олізар); смт. Муровані Курилівці, Вінницька обл. (С. Коссаковський); с. Ободівка, Тростянецький р-н, Вінницька обл. (М. Сабанський); смт. Млинів, Рівненська обл. (Хоткевич); с. П'ятничани, Чемеровецький р-н, Хмельницька обл.; с. Порицьк, Іваницький р-н, Волинська обл. (Чацькі); с. Боремель, Демидівський р-н, Рівненська обл.; с. Здовбиця, Здолбунівський р-н, Рівненська обл.; с. Колодне, Збаразький р-н, Тернопільська обл. (Грохольський); с. Новоселиця, Полонський р-н, Хмельницька обл. (Гагарін); Ян Дісіор Ліндсей (1759–1822): м. Корсунь-Шевченківський, Черкаська обл. (С. Понятовський); Едвар Блор (1787–1879): смт. Алупка, Крим (М. С. Воронцов); Вільям Гунт (Хант): м. Алупка, Крим (М. С. Воронцов).

німці:

Георг Фридрих Фердинанд Куфальдт (1853–1938); ботанік-аматор Крістіан Гебенштрейтер; арх. Якобі: смт. Шарівка, Богодухівський р-н, Харківська обл. (Л. Кенінг); Фридерик Бауман (1765/1770–1845): м. Мостиська, Львівської обл. (Страхоцькі); с. Йосипівка, Буський р-н, Львівська обл.; с. Верхня Білка, Пустомитівський р-н, Львівська обл. (Ян Уруський); у м. Львів маєтки: Альфреда Бесядецького, Вільгельма Семенського, Генріха Дідушинського; Д. Клігер: с. Малішівці, Дунаєвецький р-н, Хмельницька обл. (Ян Орловський); Ян (Жан) Генріх (Анрі) Мюнц (1727–1798): м. Корсунь-Шевченківський, Черкаська обл. (С. Понятовський); садівник І. Є. Бістерфельд: с. Сокиринці, Срібнянський р-н, Чернігівська обл. (П. Галаган); садівник Карл Кебах: смт. Алупка, Крим (М. С. Воронцов); Август Енс: м. Біла Церква «Олександрія», Київська обл. (О. Браницька); Ян Гойрих: с. Сокоlecь, Тульчинський р-н, Вінницька обл. (Потоцькі-Свейковські);

поляки:

Домінік Мерліні (1730–1797): с. Піснаки, Бродівський р-н, Львівська обл.; с. Великі Межирічі, Корецький р-н, Рівненська обл. (Я. Стецький); м. Дубно (М. Любомирський); смт. Вороновиця, Вінницька обл. (М. Грохольський); с. Малішівці, Дунаєвецький р-н, Хмельницька обл. (Орловський); Ян Крістіан Кімштетер маєток в с. Піснаки, Бродівський р-н, Львівська обл.; Юліан Октавіан Захаревич (1837–1898): с. Приозерне, Рогатинський р-н, Івано-Франківська обл. (Ю. Яблоновський); Август Мощинський (1731–1786): смт. Микулинці, Терехівський р-н, Тернопільська обл. (Людвіга Потоцька); Я. Кубіцький: с. Самчики, Старокостянтинівський р-н, Хмельницька обл. (І. Угрімов); садівник Марцин Хубець-

кий: смт. Селезнівка, Перевальський р-н, Луганська обл. (К. Л. Мсцеховський); Людвиг Метцель (1764–1848): м. Умань «Софіївка» (Потоцькі); Микола Константинович Толвінський (1857–1924): с. Петрівка, Комінтернівський р-н, Одеська обл. (І. О. Курис); Цехановський: с. Леськове, Монастирищенський р-н, Черкаська обл. (Казимір Даховський);

росіяни:

Андрій Васильович Квасов (1720 – після 1777): м. Козелець, Чернігівська обл. (Розумовські); м. Глухов, Сумська обл. (О. Розумовський); с. Кучеровка поблизу Глухова (П. О. Рум'янцев); Лев Володимирович Руднев (1885–1956): смт. Селезнівка, Перевальський р-н, Луганська обл. (К. Л. Мсцеховський); Карл Іванович Бланк (1728–1793): «Качанівка» с. Власівка, Ічнянський р-н, Чернігівська обл. (О. І. Рум'янцев); Сергій Григорович Гінгер (1870–1937) смт. Селезнівка, Перевальський р-н, Луганська обл. (К. Л. Мсцеховський); брати Євстигнеєви: с. Тростянець, Ічнянський р-н, Чернігівська обл. (І. Скоропадський); садівник Э. А. Альбрехт: м. Форос, Крим (А. Г. Кузнєцов); Андрій Іванович Штакеншнейдер (1802–1865): м. Умань «Софіївка» (С. Потоцька); садівник Сергій Трахтенберг: с. Устимівка, Глобинський р-н, Полтавська обл. (В. Устимович);

українці:

Максим Мосцепанов та його учень Д. Г. Котляревський: с. Вишеньки, Кролевецький р-н, Сумська обл. (Рум'янцев-Задунайський); с. Власівка («Качанівка»), Ічнянський р-н, Чернігівська обл. (О. І. Рум'янцев); Олександр Олександрович Палицин (1749–1816): смт. Старий Мерчик, Валківський р-н, Харківська обл. (Л. І. Шидловський); П. Олійник: с. Прелесне, Слов'янський р-н, Донецька обл. (О. Ф. Бантиш); Гнат Іванович Гуркат: с. Маліївці, Дунаєвецький р-н, Хмельницька обл. (Ян Орловський); Павло Андрійович Дубровський (1783–?): с. Сокиринці, Срібнянський р-н, Чернігівська обл. (П. Ґалаган); Павло Іванович Голландський (1861–1939): с. Дениші, Житомирська обл. (Терещенко); Петро Антонович Ярославський (1750–1810): с. Константинівка, Зміївський р-н, Харківська обл. (Донець-Захаржевський); смт. Старий Мерчик, Валківський р-н, Харківська обл. (Л. І. Шидловський); смт. Бабаї, Харківська обл. (Ф. К. Бабай); Калініченко: смт. Кагарлик, Київська обл. (Трошинські); Ілля Янік, Іларіон Круподеря, Іван Беззуб, Степан Ткачун, Василь Верескун, Іларіон Висовень: с. Тростянець, Ічнянський р-н, Чернігівська обл. (І. Скоропадський); Август Станге: м. Біла Церква «Олександрія», Київська обл. (О. Браницька).

З цього переліку видно, що власники маєтків, які були створені на теренах України, переважно користувались послугами зодчих-іноземців. Проте в процесі дослідження виявилось, що інформація щодо імен окремих вітчизняних митців майже не збереглась. Про це з сумом ще в 1916 р. писав Г. Лукомський: «Имена зодчих, по обыкновению, преданы забвенію. Однако можно сказать, что большое имя столичного мастера едва-ли здесь имеет место» [4, с. 8].

На теренах України поселилась велика кількість литовських, польських та російських магнатів, серед яких переважали особи католицького віросповідання. Водночас українські магнати всіляко обмежувались у правах. Тому вони поступово окатоличувались, що й зумовило потребу в наявності митців-католиків (італійці, німці, французи, поляки, англійці, переважно католики), які вводили готичні елементи в маєткові комплекси, наприклад, костьоли, каплиці. Свого часу український письменник М. Гоголь напише: «Со мною согласится всякий, что нет величественнее, возвышеннее

и приличнее архитектуры для здания христианскому богу, как готическая» [2, с. 78].

Вибір митця міг залежати й від майнового становища власника, бо швидше за все «факт участі зодчих-іноземців у проектуванні та будівництві садіб підсилював ефект суспільної значущості та заможності власника» [6, с. 21]. Очевидно, що власники, які належали до категорії магнатів, могли дозволити собі запросити іноземного зодчого. З огляду на результати дослідження, до цієї категорії відносились чимала кількість власників. Таким чином, у садово-парковому мистецтві України з'явилися об'єкти, в яких простежуються елементи, притаманні іншим етнічним групам. Але загальнонаціональна тенденція творення маєткових комплексів зберігається. Це простежується, насамперед, у простоті композицій, які органічно поєднуються з природними ландшафтами: місцевими околицями, схилами, долинами річок. Є. Л. Марков писав: «Если бы при въезде на великолепное шоссе Ливадии вы не заметили изящных столбов с золотыми императорскими орлами и гербами, вам не пришло бы на ум, что перед вами царственные дворцы. Бесчисленное множество небольших деревянных домиков Ливадии самой прелестной сельской архитектуры, не то швейцарской, не то итальянской, веселой телесной краски с веселой росписью, все обвитые ползучей зеленью, виноградом, глициниєю, рассеяны среди свежевспаханых гряд огородов, среди парников, оранжерей, виноградников, фермерских двориков» [5, с. 332].

У той же час власники, які належали до інших категорій, чи то за статками (середнє дворянство, козацька старшина), чи то за віросповіданням (православні), залучають до творчого процесу в свої маєткові комплекси українських митців, учнями яких часто стають талановиті місцеві люди. Напевно, саме результати їхньої роботи викликали в історика П. Дорошенка позитивні асоціації: «Изъ крепостныхъ дворовыхъ людей вырабатывались не только свои искусные и часто даже талантливые архитекторы... Весь этот людъ, часто наделенный отъ природы чувствомъ изящнаго и нередко обученный въ столицахъ создавалъ те декоративныя работы въ усадьбахъ, остатки которыхъ удивляютъ насъ своею красотою и вкусомъ» [3, с. 4]. Саме завдяки цим автохтонним мешканцям у садово-паркових комплексах України відчутна місцева естетичність та пріоритетні уподобання українців. Інколи самі власники ставали зодчими у своїх маєтках. Серед них були П. Кочубей, В. Тарновський, І. Скоропадський, П. Ґалаган. Зокрема, про творця Качанівського маєтку В. В. Тарновського сучасники писали: «Как хороши вековыя аллеи и уютно утопающія въ зелени беседки! На каждом шагу чувствуется талантъ строителя этого парка и его безконечная любовь къ нему. Вас. Вас. былъ действительно мастеромъ садовой разбивки и настоящимъ художникомъ, который могъ быть смело поставленъ рядомъ съ такимъ гениемъ, какъ Le-Notre. На пространстве 800 дес. имъ былъ созданъ сказочный парк, гдѣ каждый поворотъ дороги открывалъ восхищенному посетителю все новыя и новыя картины» [7, с. 10].

Відомо, що майже всі власники маєтків мали культурні або ділові зв'язки із Західною Європою (наприклад, отримували освіту), завдяки чому ознайолювались як з місцевими об'єктами садово-паркового мистецтва, так і з літературою, що йому присвячувалась. Тому мотивом для творення могло виступати прагнення відтворити те, що справило велике враження під час подорожі в інші країни. Саме тому активно освоюються і творчо переробляються композиційні прийоми

та художні концепції, поширені у західноєвропейській архітектурі й садово-парковому мистецтві. Мода, нові ідейні течії вимагають насамперед екзотичного рослинного «матеріалу». Власників маєтків цікавить найвишуканіше, але придатне для місцевих умов чужоземне рослинне наповнення. Відтак, задля збагачення національної флори новими рослинами в маєткових комплексах з'являються оранжереї, а інколи маєток перетворюється на інтродукційний ботанічний сад. Сьогодні точно не відомо, в які саме часи і в якому маєтку з'явилися перші оранжереї, але природним, на наш погляд, є те, що першими садівниками в них були переважно іноземці.

Маєткові комплекси мали велике значення в культурному житті як окремої місцевості, цілого регіону, так і всієї країни. І хоча на українських землях розташувались маєткові комплекси представників іноземних держав, проте у XV–XIX ст. в Україні склались умови, які сприяли національно-культурному розвитку країни. Власники цих маєтків активно розвивали українську культуру в усіх напрямках, сформованих ще за часів Київської Русі. Зокрема, В. Дідушицький створив унікальні колекції: археологічну, предметів народного побуту та фольклору Галичини, золотих прикрас (Михайлівський скарб^{*}). Працюючи у складі різних наукових товариств, В. Дідушицький неодноразово представляв вироби гуцульських майстрів (різьбярів по дереву) на виставках у Відні, Парижі. А власні колекції він передав у музей м. Львова.

Всі маєткові комплекси мали бібліотеки, колекції картин, ікон, зброї тощо. Деякі власники створювали невеликі колекції, пов'язані з цінностями роду (наприклад, колекція портретів всіх представників роду Міклашевських у маєтку в с. Волокитне), сімейними традиціями або прихильністю до якогось митця (наприклад, І. М. Скоропадський створив колекцію картин із зображенням краєвидів України художника В. М. Резакова), а деякі створювали цілі музеї (наприклад, рід Харитоненків мав одну з найбільших колекцій живопису та збірку давніх ікон).

Отже, патріотично налаштовані власники дбали про збереження культурної спадщини своїх пращурів. Родинні портретні галереї або портрети визначних історичних діячів з маєткових комплексів нерідко ставали «початковим капіталом» державних музеїв. Так, колекції В. В. Тарновського суттєво поповнили музейні колекції Чернігівського історичного музею та національного музею історії України. У свій час, за рахунок коштів місцевих поміщиків (М. П. Урусова, А. С. Деконської, М. М. Крашеннікова) відомий дослідник історії українського козацтва Д. І. Яворницький провів ряд археологічних розкопок, знахідки яких поповнили музей ім. О. М. Поля (нині Дніпропетровський історичний музей). А на території маєтностей Леона Сапеги, з його фінансової підтримки, було відкрито декілька пам'яток трипільської культури (нині с. Білече-Золоте Борщівського р-ну Тернопільської обл.).

Розвиткові культури України значно сприяло й книгодрукування з широким використанням української мови. Так, донька І. М. Скоропадського Єлизавета видавала своїм коштом українські книжки, підтримувала бібліотеки, виділяла грошову допомогу для створення у Галичині Товариства ім. Шевченка. Г. П. Галаган фінансував журнал «Киевская старина». В той самий час П. П. Потоцький створив унікальну бібліотеку, яка складалась із 17000 томів. В колекції були книги з бібліотеки Т. Шевченка, унікальні атласи, рукописні

книги XII ст., гетьманські універсали, альбоми, гравюри, листи, архівні матеріали.

Власники маєтків розуміли й необхідність поширення освіти серед інших верств населення. Вони активно сприяли створенню різноманітних навчальних закладів. Будували нові школи або відкривали їх у межах маєтків, опікувались монастирями та церквами, при яких функціонували церковно-приходські школи й бібліотеки. Так, І. М. Скоропадський сприяв створенню чоловічих та жіночих шкіл, матеріально допомагав народним вчителям та митцям, започаткував спорудження монастиря у с. Гамаліївка (Шосткинський р-н, Сумська обл.), його коштом збудовано церкву в м. Стародуб (Брянська обл., нині Росія), брав участь у відновленні після пожежі Києво-Печерської лаври, яка мала на той час чи не найбільшу друкарню; Г. П. Галаган фінансував гімназію у м. Прилуки, народні школи; І. Г. Харитоненко збудував і фінансував дитячий притулок для дівчат-сиріт і будинок медичного факультету в с. Сироватка (Сумський р-н, Сумська обл.); В. В. Тарновський відкрив в Качанівській садівній школі для селянських дітей.

Власники маєтків виступають меценатами при будівництві церков, монастирів, світських будівель (театрів). Найбільш відомою спорудою, що збереглась донині, є побудований С. Скарбицом театр у Львові (Національний академічний український драматичний театр ім. М. Заньковецької). Значно сприяв у розвитку сакральних споруд України й М. В. Потоцький, який збудував у м. Городенка (Івано-Франківська обл.) костел Непорочного зачаття Пречистої Діви Марії та церкву Успіння Пресвятої Діви Марії, опікувався Василіанським монастирем у м. Бучач (Тернопільська обл.). Наведені приклади далеко не охоплюють усього багатогранного розмаїття архітектурних споруд, створених за рахунок коштів згаданих власників маєткових комплексів.

Окрім того, власники маєтків брали активну участь у соціальному житті тієї місцевості, в якій знаходився їхній маєток. Зокрема, намагались налагодити там інфраструктуру (наприклад, будівництво доріг), упорядкувати довкілля. Про події того часу, що відбувались на землях нинішнього Путивльського району Сумської області, краєзнавець В. Ткаченко пише: «Це він, Андрій Михайлович, [Міклашевський] упродовж XIX ст. здійснив капітальну реконструкцію свого села і маєтку, які разом вже в 1880-му році нагадували собою містечко: вулиці були забруковані і обсажені декоративними деревами, паркові доріжки посипані піском. Будівлі та споруди маєтку були опоряджені у «свій» колір: білий, зелений, синій, золотистий... У вихідні та святкові дні, суботу та неділю, в парку грав марш і мазурку духовий оркестр, який по замовленню графа приїздив із військової частини, що дислокувалась у Глухові (всі послуги за рахунок господаря)» [8, с. 36].

Отже, можна зробити висновок, що маєткові комплекси відігравали значну роль в житті українства, оскільки, насамперед, були науковими та мистецькотворчими центрами, в яких поєднувалось довкілля та людська діяльність. Власники маєтків сприяли процесам, що були пов'язані з поширенням на теренах України освіти, мистецтва й науки. Долучали до їхніх досягнень і людей з інших соціальних прошарків. Іноземні митці, які творили маєткові комплекси, не мали можливості побудувати їх відповідно до своїх традицій, оскільки це було неможливо, в першу чергу, через різницю в кліматичних умовах. Відповідно, елементи західних культур, які мали б вплинути на українське садово-паркове мистецтво, зазнали суттєвих змін.

* Михайлівський скарб – це скарб золотих прикрас VI–VIII ст. до н.е., виявлених у річці Нічлава біля с. Михайлів Тернопільської обл. у 1878–1897 рр.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.: Ірпін, ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с. 2. *Гоголь Н. В.* Собрание сочинений: в 7 т. / Н. В. Гоголь / Под общ. ред. С. И. Машинского и М. Б. Храпченка. – Т. 6. – М.: Худож. лит., 1978. – 559 с. 3. *Дорошенко П.* Волокитинь / Петръ Дорошенко // Столица и усадьба. – 1916. – № 44. – С. 3–8. 4. *Лукомский Г.* Михайловка / Георгий Лукомский // Столица и усадьба. – 1916. – № 56. – С. 3–10. 5. *Марков Е. Л.* Очерки Крыма. Картины крымской жизни, истории и природы / Е. М. Марков. – К.: Издат. дом «Стилос», 2006. – 511 с. 6. *Михайлишин О. Л.* Палацово-паркові ансамблі Волині 2-ї половини ХVШ – ХІХ

століть / О. Л. Михайлишин. – К., 2000. – 234 с. 7. *Тарновский М. В.* Качановка / Тарновский М. В. // Столица и усадьба. – 1915. – № 40. – С. 4–12. 8. *Ткаченко В.* Волокитинська садиба Міклашевських – показовий осередок культурного та духовного життя на Глухівщині протягом ХІХ століття / Володимир Ткаченко // Дворянські садиби як осередки культурно-мистецького та духовного життя ХІХ – початку ХХ століття: (матеріали міжнародної наукової конференції) – Національний історико-культурний заповідник «Качанівка», 2008. – С. 32–37.

Світлана Машаровська

Політичні маніпулятивні технології у працях зарубіжних вчених

Статтю присвячено аналізу наукових підходів зарубіжних вчених до вивчення феномена політичних маніпулятивних технологій. Аналізуються особливості наукового дослідження маніпулятивних технологій на прикладі західної та пострадянської наукових шкіл.

The article is devoted to the analysis of scientific approaches of foreign scientists to studying of the phenomenon of political manipulation technologies. The features of scientific study of manipulative technologies are investigated on the examples of Western and post-Soviet scientific schools.

Однією з негативних тенденцій взаємодії політикуму та суспільства на сьогодні є поширення впливу на громадську думку різного роду маніпулятивних технологій. Для досягнення бажаного результату в електоральних процесах, легітимації влади, прийнятті політичних рішень загальнодержавного значення систематично використовуються маніпулятивні технології. Подібна тотальна присутність маніпулятивної складової є серйозною загрозою розвитку демократичного політичного процесу в Україні та перешкодою становлення у суспільстві політичної культури європейського зразка [Див.: 1; 2; 3; 5; 6; 7; 8; 9].

Саме тому є актуальним дослідження праць зарубіжних вчених, присвячених проблематиці політичних маніпуляцій та маніпулятивних технологій. В даній статті розглянуто праці трьох провідних дослідників політичних маніпулятивних технологій: представника американської політологічної школи Г. Шиллера, російських вчених С. Кара-Мурзи та А. Цуладзе. Метою даної статті є дослідження різних підходів до вивчення проблеми маніпулювання, що дозволить зробити загальний висновок про масштаби поширення, функціонування та канали дії маніпулятивних технологій.

Сам термін «маніпулювання» має латинське походження та в первинному значенні трактувався як рука, жменя, або невелика група (купка людей). Оксфордський словник наводить тлумачення, згідно якому маніпуляція є поведінкою з об'єктом, зокрема, ручне керування з певною метою. У другому значенні, що наведено у словнику, маніпуляція визначається як прийом прихованого впливу на людей у поєднанні зі зневажливим контекстом. У досліджуваному нами метафоричному значенні термін почав застосовуватись у політологічній літературі в 60-х рр. минулого століття. Одним з піонерів перенесення поняття маніпуляції в дане семантичне поле є Г. Шиллер. Відомий американський дослідник даної проблематики, автор «Маніпуляції свідомості» Г. Шиллер виокремив п'ять підвалин маніпулятивних технологій, створених для ефективного впливу на життя різноманітних сценаріїв. Так, надмірну довірливість та сприйняття маніпулятивних технологій забезпечують наступні суспільні міфи:

1. Перший міф – міф про нейтралітет, необхідний для виконання цієї першої умови успішного маніпулятивного впливу – непомітності. За таких умов є можливість створення фальшивої дійсності, де не буде відчуватись присутність маніпуляції. «Таким чином, важливо, щоб люди

вірили у нейтральність їх основних соціальних інститутів. Вони повинні вірити, що уряд, засоби масової інформації, система освіти та наука знаходяться за межами конфліктуючих соціальних інтересів». Уряд, президент, ФБР, наука, освіта та самі засоби масової інформації; всі ключові інституції «заховані» за міфом нейтральності, об'єктивності та невторчання [11; с. 27].

2. Міф про плюралізм засобів масової інформації; на якому ґрунтується уявлення про особистісний вибір, що йому нібито здійснює об'єкт маніпуляцій в «умовах культурно-інформаційного розмаїття», яке насправді не існує.

3. Міф про відсутність соціальних конфліктів. «Прагнення сконцентрувати увагу на недоліках революційних суспільних рухів – це лише один, міжнародний, аспект діяльності маніпуляторів свідомістю з приховування від спільноти реальності існування панування та експлуатації. Маніпулятори, малюючи картину життя всередині країни, повністю заперечують наявність соціальних конфліктів» [11].

4. Міф про індивідуалізм та особистісний вибір. Філософська концепція індивідуалізму, на якій ґрунтується західна цивілізація, насправді дуже ефективно використовується маніпуляторами. Натомість, стверджує дослідник, суверенні права особистості – це фікція, а насправді особистість та суспільство – неподільні [11].

5. Міф про незмінну природу людини. «Людські прагнення можуть сприяти соціальним змінам. Коли очікування невеликі, переважає пасивність. У кожній людини, безумовно, можуть складатися уявлення про політичну, соціальну, економічну дійсність, однак спільним знаменником усіх цих уявлень виступає погляд людей на людську природу» [11].

За концепцією Шиллера, існують два основні методи, що забезпечують дієвість маніпулятивних технологій, першим з яких є *дроблення як форма комунікації*. Оскільки міфи створюються для того, щоб тримати людей у покорі, коли їх непомітно вживлюють у свідомість мас, вони отримують величезну силу, через те, що більшість людей не підозрює про маніпуляцію, що відбувається. «По суті ми зіштовхуємося з тим, що, як така, форма комунікації, що отримала розвиток в умовах ринкової економіки, та зокрема у Сполучених Штатах Америки, уособлює управління свідомістю» [11; с. 42]. Дроблення та локалізація являють собою домінуючий метод розповсюдження інформації у США, коли передають в новинах і сюжетах по радіо й ТБ великий масив непов'язаної з собою та фрагментованої інформації, яка діє,